

Александра Павићевић
 Етнографски институт САНУ

Зашто је писац кремиран?

Танатоантрополошки аспекти смрти и сахране југословенског књижевника Иве
 Андрића¹

За разлику од државотворне идеологије у Србији с краја 19. века, социјализам није прослављао своје *хероје пера* као великане нације, достојне да буду овенчани ауром бесмртности. Она је припадала искључиво ратницима и борцима за ново друштво и нови поредак, док је на писцима и осталим уметницима било да га својим делима величају и потврђују. Тема овог рада инспирисана је богатом и до данашњих дана интригантном биографијом и књижевним делом Иве Андрића, који је, захваљујући чињеници да је 1961. године добио Нобелову награду за књижевност, успео да се на изванредан начин *издигне* изнад политичко-историјских оквира времена у коме у живео. Он је још за живота постао својеврсни *великан*, највећи југословенски и балкански писац чије се књижевно дело непрестано отвара новим и новим читањима. У светлу концепта прослављана великана тога времена, посебно нас је зачудила и привукла чињеница да је Иво Андрић након смрти кремиран, а не сахрањен. Ово свакако није био репрезентативни вид поступања са посмртним остацима значајних личности, те у тексту настојимо да анализирамо овај чин и да формирамо одређене претпоставке у вези са њим. Зашто је Андрић желео да буде кремиран? Да ли је то било у складу са његовим ставовима према религији и према смрти или је то била једна од његових тактика којом је трајно и коначно одбио било какво идеолошко и политичко својатање?

Кључне речи: Иво Андрић, смрт, кремација, сахрана, политичка позиција, неприпадање, танато антропологија

Већ увелко *забасала* у ишчитавање критика и полемика, новинских вести и цртица, есеја и научних радова, затрпана хрпом онога што је настало о Андрићу, схватила сам да је залагај који сам загризла можда ипак превелик за један научни рад. Схватила сам, међутим и да је доцкан да га се одрекнем јер, што је било више информација, што је компетентност да говорим била мања, то је жеља да пронађем онај текст исписан између редова или ону танку нит на коју до сада нико није обратио пажњу била већа. Пишем, дакле, о Иви Андрићу, највећем југословенском, балканском, српском, хрватском, босанском... књижевнику, пишем са дрскошћу онога ко његово дело не познаје више од солидно

¹ Овај текст је настао као резултат рада на пројекту Етнографског института 177028, који финансира Министарство образовања, науке и технолошког развоја Републике Србије.

образованог гимназијалца, али и са дубоким поштовањем и препознавањем универзалних порука које то дело и данас одашиље посвећеном читаоцу.

Иво Андрић (1892–1975) је живео довољно дуго да посведочи смену векова, краљевина и држава, смену идеја и идеологија, смену епоха и духова времена. И његов животни пут био је сав у знаку промена – од промене географских координата у којима је живео, послова које је обављао до различитих уметничких израза који су карактерисали различите фазе његовог стваралаштва. Ипак, исто се тако може у његовом путовању кроз овај свет пронаћи и константа и то она која је обележена непрестаним трагањем за људским и личним идентитетом, за местом или неместом које одговара уметнику који је, чини се, изнад свега желео да буде што мање присутан, а опет ангажовани сведок мистичног сусрета историјског и метаисторијског у људском животу.

И може се рећи да је Иво Андрић у томе и успео и то захваљујући проналажењу *међупростора* између понуђених, мада често и наметаних националних корпуса и културних парадигми (Škvorc, Lučanović 2010), поистовећујући се са својим књижевним делом, које је, не припадајући никоме посебно, припадало и припада свима.

Кратак осврт на биографију

Андрићевом животном маршутом повезано је више десетина европских, светских и балканских градова, у којима је боравио, живео и радио. Рођен у Травнику, одраста у Вишеграду и Сарајеву.² Већ у младим данима започиње његов политички ангажман у организацији Српскохрватска напредна омладина, која се сматра претечом организације Млада Босна (Jandrić 1982: 18). Може се рећи да су идеје националног ослобођења и уједињења југословенских народа око којих је настала ова организација остале до краја Андрићевог живота његов политички идеал (Ђурђевић 1995: 21), који је, у социјалистичкој Југославији истовремено и потрђивао и проблематизовао његов национални, идеолошки и политички статус.

Почеци књижевног стваралаштва Иве Андрића такође су везани за Босну. Наиме, он 1911. године у часопису Босанска вила објављује своје прве песме и преводе страних писаца. Већ следеће године уписује факултет у Загребу, да би врло брзо наставио студије у Бечу и Кракову. Уочи Првог светског рата, односно, по добијању вести о атентату на престолонаследника Франца Фердинанда, Андрић се враћа у Загреб, одакле креће за

² <http://www.ivoandric.org.rs/html/biografija.html>

Сплит, али бива ухапшен и пребачен најпре у Ријеку, а затим у Марибор. Прве значајније јавне афирмације Андрић добија као песник и то у оквирима хрватске књижевности, па 1914. године шест његових песама бива уврштено у антологијски избор „Хрватска млада лирика“ (Константинови 1995:198; Јандрић 1982:19,20). Након што је ослобођен оптужби, Иво Андрић у Загребу током 1917-18. припрема покретање првог југословенски оријентисаног књижевног часописа „Књижевни југ“ и објављује своју прву књигу „Ех Ponto“. Прелазак у Београд 1919. године значио је почетак интензивног политичког и дипломатског Андрићевог ангажмана, који ће трајати све до 1941. године. Током тог периода, он ће обављати различите дипломатске функције у Ватикану, Риму, Букурешту, Трсту, Грацу, Београду, Марсељу, Паризу, Мадриду, Бриселу и Женеви. Године 1937. Андрић постаје помоћник министра иностраних послова и друга личност југословенске дипломатије. Након две године, 1939. бива именован за посланика Краљевине Југославије у Берлину, где је остао до 1941. године, када је дошло до прекида дипломатских односа двеју држава. Ово је истовремено био и крај Андрићеве дипломатске каријере (Јандрић 1982: 19, 22; Милошевић 1992). Упоредо са ангажовањем у дипломатији, одвија се и његов књижевни рад, као и сарадња са политичко књижевним часописима: са загребачким листом Нова Европа (Јуричић 1986:268)³ и са београдским часописом Мисао у коме објављује циклус песама „Шта сањам и шта ми се догађа“. Године 1919. прелази у Београд, где завршава „Немире“ (објављени у Загребу), а угледни београдски издавачи објављују прве Андрићеве приповетке (Јандрић 1982: 20). Сматра се да извесну тематску и стилску прекретницу у Андрићевом стваралаштву представља суочавање са историјским документима, повезано са радом на његовој докторској дисертацији: „Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине“, одбрањеној 1924. године на универзитету у Грацу (Ђихјанг 2010:36; Škvorc 2010:71). У овом периоду долази и до привремене, мада дуготрајне жанровске преоријентације, те Андрић све до краја тридесетих година интензивно пише и објављује приповетке и есеје (Деретић 1983: 560). Деретић сматра да је током те, друге фазе Андрићевог рада заправо дошло до вишеструких промена Андрићевог књижевног стварања: „националне – прелаз из хрватске у српску књижевност

³ Лист Нова Европа излази у Загребу, штампа се и на ћирилици и на латиници и концепиран је са идејом да „шири мисли о јединству, толеранцији, узајамном поштовању међу југословенским народима и миробљубивом решењу размирица са којима се суочила млада заједница након проглашења нове државе СРба, Хрвата и Словенаца 1918“ (Јуричић 1986:268)

и инаугурација у њен средишњи београдски круг; језичко-варијантски прелаз са ијекавског изговора и правописа на екавски; стилске – од модерног прозног израза с елементима импресионизма и експресионизма ка модернизованом реализму оствареном на историјској подлози“ (Деретић 1983: 560). Међутим, ни његови романи не представљају крај уметничког трагања, те се, како наставља Деретић у њима дешава заокрет према реализму, „док нове проповетке (1960) садрже нови заокрет од реалистично-психолошке ка поетској прози. (Деретић 1983: 560)“. Овај својеврсни *повратак* поетском изразу, као и Андрићева непрекидна упитаност над филозофским питањима живота и људске судбине, која је свакако срж поетског начина мишљења, оправдавају виђења по којима је Андрић током читавог свог књижевног стваралаштва био примарно песник (Палавестра 1986). Свакако, Андрићеве збирке приповедака бивају у више махова награђиване, а високо друштвено признање његовог књижевног дела представљају и избори, најпре за дописног (1926), а затим и за редовног члана (1939) Српске краљевске академије (Jandrić 1982:22).

Иако је у својству посланика Краљевине присуствовао потписивању Тројног пакта у Бечу 1941. године, његови захтеви да буде повучен из посланства у Берлину, као и све оно што се након тога догађало, сведоче о томе да је Андрић био огорчен оваквим избором тадашње југословенске владе. Наиме, након напада Немачке на Југославију, 6.априла читаво посланство бива враћено у Београд у коме Андрић одбија да потпише *квислиншки* апел српском народу, одбија да прима пензију и живи као подстанар скоро потпуно изолован од јавног живота (Николић 2012: 16; Jandrić 1982: 23). Проблематична политичка позиција и притисак који је трпео најпре од стране окупационе владе Милана Недића (Петровић 2005:18-21), а касније и од стране *ослободилачких* власти нове Југославије, није спречила Андрића да у овом периоду напише своја највећа остварења, романи: „На Дрини ћуприја“, Травничка Хроника“ и „Госпођица“. Објављена 1945. године ова дела су најавила период пуне књижевне афирмације Иве Андрића, који се пробио у сам врх југословенске, али и светске књижевности двадесетог века.

Врло брзо након објављивања у Југославији, његови романи се преводе на мађарски, чешки и бугарски, а нешто касније и на многе друге језике. Поред писања, Андрић обавља и многе друштвене и јавне активности: председник је Савеза књижевника Југославије, већник ЗАВНОБИХ-а, посланик Већа народне скупштине ФНРЈ, члан Савета федерације. Не изостају ни вредне награде и признања (Jandrić 1982: 23,24). Ипак, оно што

га посебно издваја од осталих значајних југословенских писаца тога времена, свакако је чињеница да је 1961. године добио награду за књижевност Нобеловог комитета, чиме је дефинитивно *уписан* у ред великана историје и културе јужнословенских народа.

Крај Андрићевог животног пута одиграо се 13. марта 1975. године у Београду, на Војномедицинској академији где је умро у 83. години живота. Већ сутрадан организован је јавни испраћај великог писца, чији су посмрти остаци, по његовој жељи кремирани.

Смрт и сахрана Иве Андрића

Чињеница да је Иво Андрић кремиран, а не сахрањен буди нашу позорност и отвара многа питања. Иако је седамдесетих година 20. века, кремација већ била прихваћен, мада не много распрострањен начин поступања са посмртним остацима у Србији, односно, у Београду, она свакако није била *репрезентативни* начин сахрањивања (Павићевић 2006: 300). Потоњи је по правилу припадао јавним личностима (додуше не свим), и подразумевао је високу симболизацију и естетизацију церемоније. Читава реторика репрезентативне сахране требало је да обезбеди погреб *достајан памћења* и креирање гроба као важног *места сећања*, у чије основе су биле уграђене темељне идеолошке поставке актуелног политичког уређења. Очување интегритета тела се у оваквом концепту подразумевало, јер је оно сугерисало трајање у вечности, а не пропадљивост која чином кремације доживљава своју хипертрофију. О томе да се кремирани остаци тешко уклапају у сценографију церемоније која треба да прослави покојника и идеју коју он симболише, пише и Мона Озоуф. Описујући свечани погреб младих хероја француске револуције који су се удостојили да вечно почивају унутар националног Пантеона, ова француска историчарка истиче да је насупрот добро разрађеном сценарију дешавања испред храма, било нејасно шта се дешава унутар њега. Могуће је да је ова недореченост била у вези са чињеницом да се радило о полагању урни са посмртним остацима, те је било нејасно ко је, како и где требало да обави овај финални чин погребне свечаности (Озоуф 129).

Но, као што смо споменули кремација је била Андрићева тестаментална жеља, те делује сувишно постављати питање зашто је кремиран (Кош 1982: 314, 315). Ипак, питања се јављају и то на два нивоа: на нивоу индивидуалног избора и на нивоу уобличавања колективних представа путем одређеног концепта испраћаја и сахране. Потоње је посебно у вези са једним другим питањем, а то је, зашто је Андрић сахрањен у Алеји великана?

Наиме, осим жеље да буде кремиран, Андрићев тестамент је садржао и изричити захтев да урна са његовим посмртним остацима буде положена поред урне његове супруге Милице Бабић, која је умрла 1968. године (Палавестра 2003: 64). Затим, да ли је *пристанак* власти на кремирање великана (јер, у то време је све било могуће преиначити зарад опште, друштвене и државне *користи*), а затим и оглушивање о други део његове жеље представљао заправо начин да се симболичка моћ Андрићевог лика и дела умањи и сведе на *праву меру* те да се тако изврши својеврсна интервенција на техникама колективног памћења? Да ли жеља за кремацијом представља само посмртни одсјај пишчеве, за живота доследно примењиване *тактике неприпадања* или нам она открива и неке недоречености у вези са његовом религиозношћу и филозофским ставовима, његовим схватањем смрти или неким мање познатим податцима из његове богате биографије?

У време Андрићеве смрти, организовање сахране на државном нивоу, још увек је припадало углавном само оним јавним личностима које су се прославиле борбеним заслугама током Другог светског рата и доследним политичким, односно, идеолошким ангажманом у процесу стварања нове, социјалистичке државе и друштва. Тако је, на пример, неколико дана пре него што је Андрић умро, у Београду организована сахрана народног хероја Вељка Влаховића, који је испраћен уз проглашење дана жалости, највише државне почести и уз присуство самог председника СФРЈ Јосипа Броза Тита. (Политика 1975, 9. март: 1–3). С друге стране, иако је социјалистичко друштвено уређење подразумевало свесрдну подршку уметничком стваралаштву, уметност је, преломљена кроз призму марксистичких схватања, ипак доживљавана само као средство пропагирања идеолошких *истина* и уверења, неповратно детерминисана друштвеним и економским односима епохе (Николић 2012:2,19). Сходно томе, налик на давна времена анонимних стваралаца, *светост* је припадала готово искључиво владарима, а не уметницима чији је задатак био да их прослављају. Међутим, Андрић није био *обичан* уметник. Он је био једини југословенски нобеловац и, што је можда и важније, својеврсни симбол југословенства, што му је ипак обезбедило сахрану на државном нивоу. Највећи проблем у овоме био је што је Андрић одбијао да буде „државни писац“, али га је његово дело

учинило својеврсним живим „јавним спомеником“, чија је посмртна судбина због тога морала проћи кроз густо идеолошко сито (Палавестра 2003:54).⁴

Припрема и организација испраћаја Иве Андрића одвијали су се необично брзо и ефикасно. Андрић је умро 13, а *сахрањен* већ 14. марта, тако да су медији истовремено извештавали о његовој *јучерашњој* смрти и *данашњој* сахрани (Политика 14. март 1975:1). Чињеница да је његова кончина била очекивана не делује као довољно уверљиво објашњење овако *хитре* интервенције. Пре би се могло рећи да се на овај начин желело избећи међурепубличко полемисање око тога где и како ће Андрић бити сахрањен, од кога се, како пише Ерих Кош (1982:314) изгледа страховало. Иницијални договор одиграо се у кабинету Петра Стамболића у коме су се већ 13. марта 1975. године срели Родољуб Чолаковић, Киро Глигоров и Ерих Кош. Предраг Палавестра тврди да је Одбор за сахрану у који је ушло 45 чланова: академика, књижевника, политичких и других јавних, радника био формиран још пре Андрићеве смрти (Палавестра 2003:62). Свакако, већ 14. марта одржана је седница Одбора који је наводно одлучио о детаљима испраћаја великог књижевника (Политика 14. март 1975:1).

За разлику од народног хероја Вељка Влаховића чији је испраћај организован из ауле Савезне скупштине, ковчег са посмртним остацима Иве Андрића био је изложен у Скупштини града Београда, са које су се виориле црвене заставе спуштене на пола копља (исто). Из овога би се могло закључити да је Влаховић био херој Југославије, више него што је Андрић био њен највећи писац, али је вероватније да је овакав избор био подстакнут другим разлозима. С једне стране, он је представљао својеврсни компромис у односу на концепт јавних сахрана и концепт великана тога времена, које смо раније споменули. Наиме, иако није био народни херој, нити политичар, Андрић је заслужио епитет великана, који у то време није припадао ни једном другом југословенском уметнику. Због тога је његовом испраћају припадао јавни простор који коренспондира његовом лику и делу.⁵ Међутим, Савезна скупштина би ипак представљала велики преседан у односу на Андрићеву професију, те је Скупштина града деловала као *умереније* решење. Међутим, сасвим је могуће и то да је овај значајни топос престонице

⁴ О *споменичком* карактеру Андрићевог лика и дела сведочи и говор Скендера Киленовића на сахрани, где га он експлицитно назива *спомеником* (Политика 1975, 15 март: 1)

⁵ Занимљиво је да су посмртни остаци Мирослава Крлеже, који је умро у Загребу 1981. године, били изложени у згради Југословенске академије знаности и умјетности (Политика 1981, 11. децембар: 11)

требало да сугерише и одређена решења присутне полемике око Андрићеве националне припадности. Наиме, иако је сам Андрић, као убеђени и доследни Југословен и космополита, а пре свега хуманиста и посвећеник муза, био сасвим уздржан по питању припадања било којој од југословенских народности, честа су била тада, као и данас његова својатања од стране оних који су преко величине Андрићевог дела настојали да глорификују свој национални/националистички корпус (Тутњевић 1993/94: 450; Dautović 2001). Због тога је могуће да је испраћај из Скупштине града Београда требало да сугерише и његово коначно припадање српској књижевности.

И, док је поводом смрти Вељка Влаховића проглашен дан жалости у читавој држави, а поводом смрти Мирослава Крлеже 1981. дан жалости у Хрватској, смрт Иве Андрића изгледа није била повод за званично тужење (Bazdulj 2012). Додуше, на комеморативној седници Скупштине општине Травник одлучено је да се у том градићу откажу све јавне приредбе и манифестације и да се у родној кући Иве Андрића отвори књига жалости.⁶

Ковчег са посмртним остацима Иве Андрића био је изложен у згради Скупштине града Београда у периоду од 8–12 часова, током којих су десетине хиљада грађана у мимоходу одале почаст омиљеном писцу. Око ковчега, који је био покривен заставом са петокраком на средини, смењивале су се почасне страже, састављене од јавних и културних радника, ученика, студената и чланова делегација Травника и Вишеграда (Политика 1975, 14. март:1). Председник државе, Јосип Броз Тито није лично присуствовао испраћају. Он је у колективној жалости учествовао путем телеграма саучешћа Савезу књижевника, који је објављен на насловној страни Политике 14. марта и путем венца који је, у његово име на одар положио Цвијетин Мијатовић (Политика 15. март 1975:10). По завршеном мимоходу, ковчег је колима пребачен на Ново гробље, где је, у капели за испраћај на кремацију, одржан други део церемоније. У оквиру ње, опроштајни говор одржали су Павле Савић, председник САНУ, Родољуб Чолаковић, члан Савета федерације и Киро Глигоров, председник Скупштине СФРЈ. Последње речи великом писцу упутио је драмски уметник Љуба Тадић, рецитијући, својеврсни кредо Андрићевог животног пута и стваралаштва из његових записа „Стазе“.⁷ Занимљиво је приметити да је из већине јавних

⁶ <http://www.znanje.org/lektire/i26/06iv04/06iv0423/ekt/smrt.htm>

⁷ „...Тако, по неколико пута у дану, користећи свако затишје у животу око себе, сваки предах у разговору, ја сам прелазео по један део тога пута са кога никад није требало ни силазити. И тако ћу до краја живота,

говора, медијских осврта на Андрићево дело, па чак и из новинских извештаја зрачило извесно поетско надахнуће. Као да је дубока и помало мелахолична нота пишчеве речи оживела и излила се у простор јавног изражавања облачећи тренутке расанка у песничко рухо. Тако и новинарка који је описивала последње тренутке Андрићевог посмртног боравка међу суграђанима пише: „Док је сећање на почетак и тврди путељак у Андрићевом завичају, који га је повео вијугаво и врлетно ка неслућеним тада пространствима, лепотама и богатствима света дочаравао узвишено, мирним и свечаним гласом драмски уметник Љуба Тадић, док су се салом разлегали звуци флауте, дискретни, танани и племенити као што је био човек кога су испраћали, нестајао је у дубини ковчег са телом“ (Оташевић 1975:11).

Сасвим је логично што се новинарка није бавила питањем шта се заправо дешава са ковчегом када *нестане у дубини*, која је притом дубока колико и сам ковчег, али за тему овог рада је важно рећи да је урна са пепелом Иве Андрића положена у појединачни розаријум у Алеји великана на Новом гробљу тек 40 дана након испраћаја, 24. априла 1975. године (Јандрић 1982:456,457; Škvorc 2010:41) . Урна је била направљена од земље донете из Андрићевог завичаја, а њеном коначном полагању у Алеју великана присуствовало је стотинак људи: државни, републички и градски званичници, књижевници и поштоваоци (Политика 1975, 25. април: 9)

Зашто је Андрић желео да буде кремиран?

Питање жеље Иве Андрића да буде кремиран може се анализирати из неколико, међусобно повезаних аспеката: са становишта његових личних филозофских и религијских опредељења и схватања, са становишта његових, већ више пута споменутих, тактика неприпадања и на крају, из угла неких мање познатих детаља његове биографије, који потенцијално повезују све остале групе могућих објашњења.

Право да уопште расправљамо о овом питању донекле нам даје неоспорна чињеница да је Андрић био религиозан човек, хришћанске провениенције, а, начелно говорећи, кремација није била идеални модел хришћанског погребља, без обзира што је била

невиђено и потајно, ипак прећи суђену дужину вишеградске стазе. А тада ће се са концем живота прекинути и она. Изгубиће се тамо где завршавају све стазе, где нестаје путева и беспућа, где нема више хода ни напора, где ће се сви земаљски друмови смрсити у бесмислено клупко и сагорети, као искра спасења, у нашим очима које се и саме гасе, јер су нас довеле до циља и истине.“ (Jandrić 1982:457)

прихваћена од стране најпре протестантске, а онда и римокатоличке цркве.⁸ У то време, у Београду, кремација је углавном била повезана са атеистичким погледима на свет (Павићевић 2006: 299), чему је допринело и само Друштво кремациониста „Огањ“.⁹ Међутим, прихватање оваквог начина поступања са посмртним остацима одражавало је и продор једне либералне идеологије и жеље да се раскрсти са окорелим традиционалним *формама*, те је међу кремиранима тога времена било доста уметника, који су, логично, били главни промотери нових духовних видика и слобода. О овоме сведоче написи имена и професија на розаријумима и колумбаријумима у Алеји заслужних грађана на Новом гробљу у Београду. Знак крста урезан на извесном броју ових *надгробних* плоча сведочи да је то било и време рађања једног новог и другачијег односа према свету, који није био нужно атеистички, него је пре свега подразумевао идејну и ритуалну индивидуализацију посмртног чина (Павићевић 2011: 64).

Потреба да се избегне спектакуларизација сахране, „неискрени некролози“ и све оно што прати посмртну судбину јавних личности, сасвим се уклапа у Андрићев животни стил, који су описивали његови биографи, савременици и пријатељи.¹⁰ Има чак и мишљења да је Андрић желео да буде кремиран управо да би избегао сахрану у Алеји великана, али му то очигледно није пошло за руком. У том историјском тренутку, *јавни споменик* (какав је био Андрић) никако није могао бити остављен у неком забаченом ћошку јавног простора и препуштен неконтролисаним активностим колективног памћења. Међутим, остаје питање како је Андрићева жеља да буде кремиран кореспондирала са његовом религиозношћу?

Религиозност, однос према смрти и масонски досије Иве Андрића

⁸ Од почетка пропагирања кремације, Католичка црква се противила оваквом начину поступања са посмртним остацима. Ипак, 1966. године, дошло се до компромисног решења по коме је католичким свештеницима било дозвољено да врше опело над мртвима који ће бити кремирани, али то опело није могло бити обављено у сали за испраћај на кремацију (Огањ 1974/1:11).

⁹ Редакција часописа „Огањ“, гласила друштва крематиста Огањ је, у периоду након Другог светског рата, прихватила и сугерисала атеистички поглед на свет, додајући га својим примарним еколошким и економским оправдањима кремирања посмртних остатака (Павићевић 2006: 299).

¹⁰ Сматра се да је писац пред смрт оставио у бележници запис у коме изражава резигнацију у односу на сахране јавних личности: „Помисао на смрт изазива, већ сама по себи, код човека страх. А код књижевника и сваког јавног радника долази још и одвратност од глувих и неискрених некролога који нас чекају...“ Ипак, ову информацију треба узети са резервом, јер је Андрић пре упокојења, два месеца био у бесвесном стању, тако да је могуће да тај његов запис датира из ранијих дана (<http://glassrbije.org/kultura/%C4%8Dlanak/guglov-logo-u-%C4%8Dast-godi%C5%A1njice-andri%C4%87evog-ro%C4%91enja>)

Иако значајан део Андрићевог књижевног дела одликују дубоки, контемплативни записи, у којима се писац директно обраћа Богу, а о човеку и његовој судбини размишља у есхатолошким оквирима¹¹, Андрићев религијски кредо никада није експлицитно изложен (Кирагео 1978). Неоспорно је да Андрићева поезија, као и мисли из *Знакова поред пута*, који представљају врсту његовог књижевног дневника, садрже искрене богочежњиве тонове, надахнуте осећањем блиског присуства божијег старања (Деретић 1983: 561). Међутим, у њима се често наилази и на интензивну сумњу у могућност успостављања равнотеже и *задовољавајућег договора* између космичких сила и људске интервенције у историјском времену (Кољевић 1996: 229). Зјелињски сматра да је за Андрића, „Бог једина извесност у којој се здружују све нити растуреног животног ткања“, али да ни такав Бог „не доноси ублажење животних тегоба ни радост онеме ко у њега верује“ (Зјелињски 1985: 260). При томе, Андрић Бога ставља изван историје (Исто: 266), а његова размишљања о посмртној људској судбини више одишу малодушношћу, чак и цинизмом, него убеђеном вером, што донекле доводи у питање његов однос према хришћанској теологији (Исто: 266).

Осим тога, чињеница је да већина аутора који су се бавили овим питањем, Андрићеву религиозност карактерише као пантеистичку, као ону која препознаје обоженост и материјалног и духовног света, те осећа божје присуство у свему (Škvorc 2010:44; Зјелињски 1985: 259). Зјелињски пише да „Андрићев пантеизам раствара Бога у свемиру. Сједињује свет природе и свет духа. [...] Пантеизам није симптом деструкције религиозне свести, већ, [...]израз уверења да је све подложно деификацији, с обзиром да је делић Бога“ (Зјелињски 1985: 259). Аналогно Андрићевом космополитизму као идеалној мери људског припадања, и његов Бог је универзалан, Бог свих (Škvorc 2010: 44;Кирагео), те писац тражи свој сопствени пут ка њему. Његово трагање представља субјективизацију и индивидуализацију религијског искуства и одвија се изван датих историјских, теолошких и институционалних оквира. Може се рећи да је овакав концепт боготражитељског пута сасвим у складу и са Андрићевим избором кремације као потенцијално деритуализованог погребног ритуала. Међутим, да ли тај избор био условљен само жељом да се избегне форма?

Андрићево схватање историјског времена, као процеса кружног понављања и обнове (Палавестра 1986: 247), а индиректно у вези са овим и схватање смрти, бацају

¹¹ Погледати у: Andrić 1976 (Znakovi: 15, 17), Андрић 1976 (Шта сањам...:116), Andrić 1984 (Ex Ponto...:32)

додатну светлост на ово питање. Зјелињски чак у Андрићевој лирској прози препознаје нит идеје о *цикличном катастрофизму*, који подразумева да се „историја одвија између следећих катастрофа. Детерминизам њиховог протицања искључује постојање будног Бога или разума.“ (Зјелињски 1985: 266)

Но, иако даје шансу за избављење из тог мучног кружења, те за „људски тријумф над пролазношћу“ и то кроз „грађење нове стварности која се рађа у духу“ (Палавестра 1986:247), Андрићева схватања никако нису у складу са хришћанском теологијом и учењем о општем васкрсењу и коначном сусрету координата времена и вечности. Његова филозофија заправо је далеко ближа теозофским схватањима, која карактерише управо пантеистички поглед на свет и темељно ослањање на источњачке религије. О овом аспекту Андрићевог мишљења сведоче и нека његова размишљања о смрти. Она се непрестано крећу од резигнираног, али и равнодушног прихватања коначности људског живота, па до наде у неку врсту продужења духовне егзистенције (Јуричић 1986: 261).¹² Свакако, евентуалну посмртну егзистенцију, Андрић не види као индивидуални чин спасења, те се могућност поновног рађања за њега „не састоји у очувању наше индивидуалности, већ у свети о великом току реалности у којој је наш садашњи живот био само брзи трен“ (Исто: 262).

И када каже : „...све што ме спутава и што се зове: *моје* нека ишчезне да будем чист, јак и слободан...“(1984, *Ex Ponto*:61), Андрић као да пристаје на извесно самоукидање, препуштајући се мисаоном току који балансира између пражњења индивидуалности и рађања новог човека. У вези са овим занимљиво је споменути да се сматра да је значајан утицај на Андрићеве филозофске ставове имала, између осталих и филозофска мисао Марка Аурелија. (Prošić 2012). Кош чак пише да је дело овог римског императора, „Мисли“, било последња Андрићева лектира, коју је понео са собом у болницу. Описујући утиске које је имао видевши бесвесног Андрића, који је у болници доживео мождани удар, Кош открива детаље пишчеве фасцинације овим делом: „Први пут је истински био слободан и потпуно независан. Ни собом више није себе ограничавао, ослобођен сопствених страсти и слабости, сумњи и надања, достигавши најзад онај степен самоконтроле и самоодрицања о коме је писао велики Марко Аурелије у књизи коју је

¹² Andrić 1984 *Nemiri*: 89; Погледати и завршетак романа „Проклета авлија“ и приповетку „Мила и Прелац“.

Андрић толико ценио, а у основи које је источњачко учење о нирвани као највишем степену савршенства!“ (Кош 1982: 316).

Сходно свему реченом, може се закључити да су и Андрићева религиозност и његово схватање смрти могли бити у складу са жељом за кремирањем посмртних остатака. То би значило да овакав избор није био условљен само потребом за персонализацијом посмртног ритуала или жељом да се избегне некрофилско својатање покојника. Чини се да је њено примарно надахнуће представљала управо специфична идеолошко-филозофско-религијска матрица која се поред манифестних еколошких и хигијенских назора, налазила у основи пионирских идеја кремационистичких покрета 18. и 19. века. Она је подразумевала, својеврсно обожавање природе и природних елемената, дуалистичко раздвајање материјалног и духовног сегмента стварности, те уверење о бесконачном кружењу твари од којих је саздан Космос. У складу са овим занимљиво је споменути Јуричићево запажање да „од свих елемената које налазимо у Андрићевом приповедању, сунце игра стожерну улогу [...] оно је извор живота и снаге“ (Јуричић 1986: 260).

У читавом оваквом склопу околности, не изненађује чињеница да се на својеврсно обожавање сунца и његово изједначавање са ватром којој се приписује чистилачка и животворна моћ, налази и у пропагандном материјалу и делима првих значајнијих српских кремациониста (Кујунџић 1940: 126; Павићевић 2006а: 995, 996). Но, податак да је Иво Андрић био у директном контакту са пиониром кремационистичког покрета у Србији и оснивачем друштва Огањ, др Војиславом Кујунџићем, делује као проналажење мајушног и сакривеног дела слагалице Андрићевог живота (Петровић 2005). Извесно је, наиме да је Иво Андрић био члан неких масонских ложа које су биле активне у Србији током прве половине 20. века. На основу *Уредбе о уклањању национално непоузданих службеника из јавне службе*, Комесарска управа Милана Аћимовића је 1941. године установила упитник у коме су се налазила питања везана за евентуално чланство у некој од организација слободних зидара. Из упитника који је попунио сам Андрић, априла 1942. године, сазнаје се да је он 1925. године приступио ложи „Препорођај“, чији је оснивач био управо доктор Кујунџић¹³, али је, наводно већ следеће године из ње иступио и више није имао никаквог

¹³ Сам Кујунџић је 1911. године постао члан бечке ложе „Излазећег сунца“ (Кујунџић 1940:1), а због оданости идеји кремације и због агилности у њеном пропагирању, чак је добио надимак „Огњени“.

контакта са тим, нити било којим другим масонским братством (Петровић 2005:18-21). Петровић, међутим наводи податке да је Андрић из ложе „Препорођај“ прешао у ложу „Доситеј Обрадовић“, али да је, сходно заклетви о чувању масонских тајни ипак прећутао детаље о својим активностима, као и о активностима ложа којима је припадао (Исто: 26). Занимљиво је споменути и то да се у *Ex Pontu*, дакле у записима који настају управо у време Андрићевог познанства са Кујунџићем, као чест мотив појављује огањ и то кроз различите метафоре као што су: *вечни огањ* (Ex Ponto:43), *огњено сунце* (Ex Ponto: 50) *огњено ја* (Ex Ponto:61).

И ту се наше *откривање тајни* завршава, остављајући нас ипак само на претпоставкама о евентуалном утицају овог сегмента Андрићеве биографије на његов живот, стваралштво и изборе које је чинио. Свакако, Петровићеви коментари о могућим импликацијама Андрићевог слободнозидарског искуства на његову друштвену и политичку позицију, враћају нас са колосека метафизичког на колосек „реалног“, иако су они, како изгледа, у животу писца често били испреплетани.

Петровић сматра да је Иво Андрић захваљујући чланству у масонском братству имао благ третман, када је 1942. године, по налогу Недићеве владе било ухапшено око 200 комуниста и припадника масонских организација (Исто: 21). На овај начин Петровић објашњава и чињеницу да је Андрић, иако високи дипломата Краљевине, успео да се проувуче кроз „иглене уши“ нове, послератне идеологије, као и да успешно балансира између њених унутрашњих контроверзи. Андрић је био убеђени Југословен, али и антикомуниста, а његова лична *космополитска религиозност* није га спречила да буде свестан трагичних историјских последица и трајне потенцијалне опасности од сукоба изазваних верском нетрпељивошћу између југословенских народа. Његово посредно указивање на реално стање ствари никако се није уклапало у идеализовану слику братства и јединства југословенских народа. Ни његова дела нису никако одговарала социјалистичком концепту уметности, нити идеолошким захтевима који су се пред уметнике постављали, па Коста Николић сматра да је тешко објашњиво то што су она постала „амблеми југословенства у послератном периоду“ (Николић 2012:2,16,19). Други аутори, пак, Андрићев успех да избегне чистке које су после 1945. спровођене међу грађанским интелектуалцима, приписују часном држању током окупације, лојалности коју је и након рата показао према новим властима (Палавестра 2003: 52; Тутњевић 1993/94:

445, 446). Он је, како пише Палавестра „неко време сматран првосвештеником и парадигмом поданичке културе сапутника, прекривене маском лојалности – ћутао је о малом и пролазном да би могао казати велико и трајно. То није био класичан кетман нити пука мимикрија ради голог преживљавања, него покушај да се одржи равнотежа духа над амбисом историјског безумља“ (Палавестра 2003: 52).

Но, без обзира на све, Андрић никада није био миљеник власти. Палавестра пише да је живео врло скромно и да није уживао никакве друштвене привилегије, а сећања Милована Ђиласа потврђују дистанцу коју је писац имао у односу на владајуће структуре. (Николић 2012: 18). О оваквој Андрићевој позицији сведочи и податак да је вест о томе да је добио Нобелову награду, дочекана у домовини доста уздржано. Тито га је примио тек месец дана након доделе награде, а Бећковић тврди да је Андрићу много замерено што у свом обраћању приликом пријема награде није споменуо социјалистичко самоуправљање (Nedeljković 2001). Поред подозрења власти, Андрић је био непрестано на мести напада хрватских националистички орјентисаних интелектуалаца, као и муслиманске емиграције, па Бећковић сматра да је Нобелова награда практично спасила Андрића од општег политичког линча (Исто).

Писац/дело као мост

У светлу ових података делује сасвим оправдано Андрићево доследно настојање да не припада никоме ни за живота ни након њега. Надисторијски карактер његових романа (Палавестра) у складу је са његовим универзалистичким концептом односа између људског и божанског, између природе и духа, микро и макро космоса. Посмртна Андрићева судбина и коначни печат којим је власт покушала да означи његово дело није трајније пореметила слику односа писца и написаног. Андрић је био и остао поистивећен са својим делом, којим је успео да сагради својеврсни мост, ту честу фасцинацију његових поетских путовања. Саздан од приче и причања, Андрићев мост је мост између прошлости, садашњости и будућности, мост за сваког пешака и за свако време, мост између обала овога и онога света, мост чији неимар након завршеног зидања умире односећи ипак са собом део тајне. Било да је узрокована чежњом да се у вечности нађе поред вољене жене, било потребом да се одупре насиљу историје и бездушности идеологија, било да је надахнута уверењем о спајању са универзумом, пишчева жеља да буде кремиран, ипак

остаје под велом мистерије, која наивне и радознале читаче испуњава илузијом да су проникли у саму срж непознатог.

Резиме

У тексту се расправља о сахрани југословенског књижевника Иве Андрића, а са посебним освртом на његову жељу да буде кремиран. Ауторка покушава да анализира ту жељу са аспекта концепта прославе *великана* у доба социјализма, као и из угла Андрићеве шкакљиве политичке позиције, његових доследних настојања да избегне сврставање у понуђене идеолошке, интелектуалистичке и националистичке оквири. С друге стране, жеља за кремацијом анализирана је са аспекта Андрићевог односа према религији и смрти, који се чита кроз његово књижевно дело. Додатно светло на, већ доста истраживану и познату биографију и дело Иве Андрића, можда баца његов „Масонски досије“, те дефинисање његове религиозности и филозофије као теозофске.

Коришћена литература

- Andrić, Ivo. 1976. *Znakovi pored puta*. Sabrana dela Ive Andrića. Udruženi izdavači.
- Андрић, Иво. 1976. *Шта сањам и шта ми се догађа*. Просвета.
- Andrić, Ivo. 1984. *Ex Ponto, Nemiri, Lirika*. Sabrana dela Ive Andrića. Udruženi izdavači.
- Bazdulj, Muharem. 2012. Krleža, trideset godina poslije. *Peščanik*. <http://pescanik.net/2012/01/krleza-trideset-godina-poslije/> Приступљено 3.01.2013.
- Деретић, Јован. 1983. *Историја српске књижевности*. Београд: Нолит
- Ђихјанг, Ким. 2010. Андрићева докторска дисертација у светлу односа истока и запада. *Гласник Етнографског института САНУ LVIII/1*. Београд: 27–37.
- Зјелињски, Богуслав. 1985. Историозофска мисао у *Ex Pontu* и *Немирима* Иве Андрића. *Свеске Задужбине Иве Андрића* 3: 247–266.
- Jandrić, Ljubo. 1982. *Sa Ivom Andrićem*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Јуричић, Желимир Боб. 1983. Салко Ђоркани Андрићево гледање на смрт. *Свеске Задужбине Иве Андрића* 2: 249–265.
- Јуричић, Желимир Боб. 1986. Иво Андрић и нова епоха. *Свеске Задужбине Иве Андрића* 4:267–275
- Кољевић, Светозар. 1986. Андрићево виђење зла. *Свеске Задужбине Иве Андрића* 12: 227–231.
- Константинови, Лионело 1995. Иво Андрић у стогодишњици рођења. *Свеске Задужбине Иве Андрића* 11: 194–199.
- Кош, Ерих. 1982. Последњи Андрићев дани. *Свеске Задужбине Иве Андрића* 1: 301–317.

- Kujundžić, Vojislav. 1940. *Slobodno-zidarska čitanka. Istina o slobodnom zidarstvu*. Београд.
- Kupareo, Rajmund. 1978. Представници религија у дјелима Иве Андрића. [hrcak.srce.hr/file 84711](http://hrcak.srce.hr/file/84711)
- Милошевић, Миладин (прир). 1992. *Иво Андрић, Дипломатски списи*. Београд: Архив Југославије
- Николић, Коста. 2012. *Српска књижевност и политика (1945–1991). Главни токови*. Београд: Завод за уџбенике
- Огањ 1974/1:11. Скинута забрана кремирања.
- Палавестра, Предраг. 1986. Андрићева историјска свест. *Свеске Задужбине Иве Андрића* 4: 242–275.
- Палавестра, Предраг. 2003. *Некрополе*. Београд: Откровење.
- Павићевић, Александра. 2006. „Друштво Огањ за спаљивање мртваца у Београду“: развој, идеје, симболи. *Гласник Етнографског института САНУ* LIV: 289–303.
- Павићевић, Александра. 2006а. Огњено сахрањивање. Рана историја модерног спаљивања мртвих. *Ана Столић, Ненад Махуљевић (пр). Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*. Београд: Клио.
- Павићевић, Александра. 2011. *Време (без) смрти*. Посебна издања Етнографског института САНУ 73. Етнографски институт САНУ.
- Петровић, Ненад. 2005. Масонски досије Иве Андрића из 1942. године. *Свеске Задужбине Иве Андрића* 22: 13–34.
- Ozouf, Mona. 2006. Panteon – visoka škola mrtvih. U: Brkljačić, Maja, Sandra Prlenda. *Kultura pamćenja i historija*. Zagreb: Golden marketing–Техничка knjiga, 113–136.
- Тутњевић, Станиша. 1993/94. Политички статус Иве Андрића. *Свеске Задужбине Иве Андрића* 9-10: 441–459.
- Škvorc, Boris, Nebojša Lujanović. 2010. Andrić kao model izmještenog pisca. *Fluminensia*, god.22, br.2. pp 37–52.

Штампа

- Андрић и реч били су једно. *Политика* 15. март 1975:10
- Dautović, Sava. 2001. Čiji je Andrić. <http://www.nin.co.rs/2001-06/07/18267.html> [Pristup 13.decembar 2012](#)
- Ђурђевић, Даница. 1995. О Андрићевим тумачењима Балкана. *Политика* 11. март: 21
- Nedeljković, Violeta. 2011. Tito je bio ljut što je Andrić dobio Nobelovu nagradu. <http://www.pressonline.rs/info/politika/166556/tito-je-bio-ljut-sto-je-andric-dobio-nobelovu-nagradu.html> [Pristup 20.12.2012.](#)
- Опроштај од великана наше културе. *Политика* 15. март 1975:1.
- Оташевић, Б. 1975. Последња почаст Иви Андрићу. *Политика* 15. март:11.

- Положена урдна Иве Андрића. *Политика* 25. април 1975: 9.
- После изненадне смрти револуционара, туга у целој земљи. *Политика* 9. март 1975:1.
- Prošić, Luka. 2012. Andrić i Hajdeger – znakovi pored puta. http://www.b92.net/kultura/art_durbin.php?nav_category=1209&nav_id=598840
Pristup 20.12.2012
- Сахрањен Вељко Влаховић. *Политика* 10. март 1975:1.
- Умро Иво Андрић. *Политика* 14. март 1975:1.
- Умро Мирослав Крлежа. *Политика* 30. децембар:1.